

ФЕНОМЕН НЕДОВОЉНОГ РАЂАЊА И ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ

Мирјана Рашевић*

Институт друштвених наука, Београд

Апстракт. Најважнији проблем демографског развика Србије је што индивидуална тражења, тежње и одговори који прате процес рађања деце нису рационални са аспекта потреба друштва. Репродуктивне норме су ниске. Друштво путем својих институција није ни покушало да утиче на формирање става о жељеном броју деце, као ни да у већој мери ублажи низ препрека за њихово остваривање. Суочавање са последицама репродуктивног понашања је реалност и свакако следи и у времену које долази. Да ли у оквиру политичког одговора у циљу рехабилитације рађања деце има простора за деловање образовног система? Чини се да тај простор постоји и да се у том смислу намећу најмање две мере. Смањење година индивидуалне старости на завршетку школовања и популациона едукација. Одлагање рађања деце за све касније године живота је важан узрок веома ниског нивоа фертилитета у Србији данас. Реформа образовног система могла би да утиче на ранији улазак у родитељство смањењем година индивидуалне старости на завршетку школовања. Популациона едукација се намеће као нови правац популационе политике имајући у виду да појединац нема довољно специфичних знања. У мањој или већој мери не види се однос између индивидуалног понашања и макропроцеса, не познају се последице незадовољавајућих популационих тенденција, спорост демографских промена и њихово одложено дејство, не размишља се о очувању националног идентитета, културе и трајања.

Кључне речи: фертилитет, популациона политика, образовни систем, Србија.

Рађање деце, као позитивна природна компонента, непосредно утиче на ревитализацију обима становништва и његове старосне структуре. Оно врши ове две важне демографске функције, само ако његов ниво задовољава најмање потребе простог обнављања становништва. Отуда, било који ниво рађања који онемогућава да оно врши ове две функције је недовољно рађање, које раније или касније води у депопулацију и прекомерно старење. Критичност недовољног рађања је тим већа зато што је оно дубоко условљено, а самим тим и дугорочан феномен и што је, у условима ниског нивоа морталитета становништва, основни природни динамични фактор демографских промена.

* E-mail: mrasevic@eunet.yu

Недовољно рађање, поред непосредних утицаја на демографски развитак, делује и посредно, што га чини још критичнијим фактором. Ову врсту утицаја оно врши преко старосне структуре укупног становништва, пошто у условима све већег старења становништва општи морталитет расте и тиме додатно смањује ефекте ионако ниског и недовољног рађања. Осим тога, трагови недовољног рађања у старосној структури дуго трају, тако да и у условима пораста репродукције до потреба простог обнављања, депопулација и старење становништва се једно време настављају. Важност овог утицаја је тим већа што губици у броју становника, настали за време депопулације, не могу да се надокнаде достизањем нивоа репродукције који обезбеђује просто обнављање, већ само уколико ниво репродукције становништва одређено време буде изнад потреба простог обнављања.

Досадашње тенденције фертилитета

Рађање деце далеко испод потреба простог обнављања становништва обележава и демографски развој и демографски моментум Србије. И централна Србија и Војводина су се са феноменом недовољног рађања суочиле још средином прошлог века. Већ 1971. године стопа укупног фертилитета била је за око 15% нижа од потреба прости замене генерација у централној Србији, односно за готово 20% у Војводини. У том интервалу вредности стопа се углавном стабилизује у следеће две деценије на оба подручја.

Нисконаталитена подручја Србије у деведесетим годинама XX века карактерише јасан пад рађања. У централној Србији стопа укупног фертилитета¹ између 1991. и 1999. опала је са 1,73 на 1,40, а у Војводини са 1,72 на 1,43 детета по жени. У 2000. и 2001. години ниво рађања у централној Србији и у Војводини бележи лагани раст, а у периоду 2001-2004. је стабилизован. У 2005. години на оба подручја се региструје јасан пад нивоа рађања који је делимично условљен променом методологије.

Према последњим подацима из 2006. године, ниво рађања је чак 30% испод потреба простог обнављања становништва, када се Србија посматра као целина (ван подручја Косова и Метохије), што значи да ће следећа генерација жена бити за готово једну трећину мања у односу

¹ Стопа укупног фертилитета изражава број живорођене деце који би родила свака жена у току прокреативног периода, уколико би рађање по старости жена остало непромењено као у години посматрања, а све жене доживеле крај прокреативног периода. За просто обнављање становништва потребно је да вредност овог прецизног индикатора нивоа рађања износи 2,1.

на садашњу. Другим речима, са вредношћу стопе укупног фертилитета од 1.4, ниво рађања у Србији је испод европског просека који износи 1.5 по жени (Pison, 2007).

Наиме, све европске земље, изузев Албаније, суочиле су се са феноменом недовољног рађања. Најнижи ниво рађања међу европским земљама у 2006. години бележе земље у транзицији социоекономског система и земље Јужне Европе: Грчка, Шпанија и Италија (око 30% испод потреба просте замене генерација). Највише пак стопе, када се изузме Албанија у којој је рађање на нивоу потреба, бележе Ирска и Француска заједно са земљама Северне Европе: Норвешком, Данском, Шведском и Холандијом (10% испод потреба просте замене генерација).

Промене у стопи укупног фертилитета реално одражавају промене у репродуктивном понашању жена и прецизан су индикатор нивоа рађања. Упечатљиво се, пак, транзиција фертилитета становништва на нисконаталитетним подручјима Србије може приказати и путем апсолутног израза. Тако се у периоду од 1950. до 2006. године број живорођене деце више него преполовио на оба подручја. Релевантни подаци за централну Србију су 120.412 и 51.895, односно 42.885 и 19.1102 за Војводину.

Феномен недовољног рађања деце је законит процес који није успело да избегне ниједно развијено друштво. Но, недовољно рађање деце није реалност само у развијеним земљама. Шта више, данас се 61 земља суочава са рађањем деце испод потреба просте замене генерација (Shamie, 2004). Како Фридман (Freedman, 1992) подвлачи, велика већина истраживача, не само пре педесет година већ и осамдесетих година прошлог века, није предвидела достигнуте промене репродуктивног понашања и нивоа фертилитета.

Детерминистичка основа рађања малог броја деце

У основи савременог репродуктивног понашања налазе се неки од битних фактора који су део наше цивилизације, било да представљају њена позитивна достигнућа или њене изразите слабости. Тако су, између осталог, на једној страни еманципација и индивидуализам, нуклеарна породица и измењен положај жене и деце у њој, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, либералан закон о абортусу и доступност ефикасне контрацепције, а на другој страни је материјалистичка свест са потрошачким менталитетом и лични живот, разуђенији него икада раније. У новом систему вредности родитељство је задржало високо место. Но, изменила се његова суштина. Неегзис-

тенцијална основа вредности детета постаје одредница репродуктивног понашања, јер се остварује са једним дететом или са двоје деце.

Истовремено, у условима када је рађање деце ослобођено моралног и егзистенцијалног притиска постало ствар наизглед слободног избора појединца, данашње друштво није путем својих институција покушало да непосредно утиче на формирање висине социјалних норми о броју деце, нити је својим механизмима омогућило да равноправна животна опција буде рађање уопште, а поготово рађање троје или четворо деце.

Структурне препреке, као што су незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга су, пак, биле важан фактор недовољног рађања деце у свим у социјалистичким земљама, укључујући и Србију. Значај набројаних структурних препрека и данас је посебно изражен у овим земљама које су ушле у процес транзиције социоекономског система, а њима су придодати и нови елементи могуће индивидуалне пасивизације као што су, на пример, осећање несигурности и социјални маладаптациони синдром на измењене друштвене вредности и норме понашања.

Психолошка и емотивна цена и препреке, пак, везане за оба вида контроле рађања нису изражене. Морално и етичко прихватање ограничавања рађања, либералан закон о абортусу и једноставна и сигурна метода прекида трудноће, правна регулатива стерилизације као и доступност високо ефикасне контрацепције су реалност. Отуда се улога контроле рађања не може свести само на инструменталну природу, јер сазнање о доступности ефикасне контроле рађања која није штетна по здравље учествује као један од елемената при стварању репродуктивних мотива, ставова и норми. Фундаментална достигнућа у технологији која су омогућила одвајање секса од прокреације, такође су истовремено и инструментални и детерминишући фактор за многе социјалне промене, пре свих оне које су везане за статус жене и односе међу партнерима.

Далекосежне последице недовољног рађања

Ниво рађања деце испод потреба просте замене генерација који траје више деценија основни је покретач депопулације и дубоких промена у старосној структури становништва Србије. Наиме, становништво централне Србије и Војводине од 1992, односно 1989. Године, више се не обнавља природним путем, а у 2006. години стопа природног прираштаја износи $-4,0$ односно $-5,0$ промила. Апсолутно посматрано, број

умрлих у централној Србији је у 2006. години за 21.875, а у Војводини за 10.012 лица већи од броја живорођене деце.

Промене у старосној структури крећу се у правцу сталног смањивања удела младих уз истовремено повећавање удела старих лица. Према подацима пописа из 2002. године у централној Србији и Војводини број становника млађих од 15 година и број становника старих 65 или више година готово је изједначен (854.556 према 925.320 у централној Србији, односно 322.205 према 315.185 у Војводини). Релативно посматрано, сваки шести становник централне Србије и Војводине млађи је од 15 година (удели ове старосне групе у укупном становништву износе 15,7 и 15,9). Такође, сваки шести становник (17,1 у централној Србији и 15,6 у Војводини) има 65 или више година што сврстава Србију међу најстарије земље на свету (Kevin & Velkof, 2001).

Резултати аналитичких пројекција указују да ће број становника Србије (ван подручја Косова и Метохије) 2052. бити мањи него 2002. године. Такође, број особа старих 65 или више година повећаће се за трећину у 2052. години, а удео у укупном становништву ће се, у зависности од варијанте пројекција, кретати од 22.0% до 27.5 %. Истовремено, број лица млађих од 15 година биће мањи него оних старих 65 и више година (графикон). Према ниској варијанти пројекција, број лица млађих од 15 година смањиће се за око 45% 2052. године, а њихов удео у укупном становништву износиће 11.6% (Penev, 2003).

Последице недовољног рађања у развијеним земљама могу се добро сагледати када се Европа посматра као целина. Наиме, из демографског угла, Европа са 733 милиона становника 2007. године је у глобалном контексту маргинална величине. Удео европске популације у светском становништву износи само 11,1%. Неупоредиво важније демографско ограничење Европе је старост њеног становништва. Наиме, Европа је модерно популационо старо друштво са преко 100 милиона становника, односно шестином становништва старог 65 или више година (Pison, 2007).

Према средњој варијанти пројекција Уједињених нација, у Европи ће се током наредних деценија смањивати број становника и интензивираће се процес популационог старења. Тако, средином овога века, 2050. године, број становника ће се смањити на чак 664 милиона, а готово сваки трећи становник Европе (34,5%) биће стар шездесет или више година, односно сваки десети Европљанин имаће осамдесет и више година. Удео лица млађих од 15 година износиће 14.6%. (United Nations, 2007).

Популациона политика

Човечанство мора да тражи одговор на проблем недовољног рађања имајући у виду последице које оно доноси на макро нивоу. Одговори религијског или правног притиска не одговарају ни нивоу развоја нити су довољно ефикасни, а нова етика у условима многих интелектуалних система није универзалног типа. Не може се ни очекивати да ће *хомо сапиенс* као рационално биће пронаћи одговор у блиској будућности, јер је потребно време које се мери не годинама већ деценијама, да се спонтано формира групни, рационалан одговор на недовољно рађање. Отуда је политички одговор неопходан.

Питање одговора на проблем недовољног рађања је, међутим, изузетно сложено услед недостатка сазнања у погледу достизања нивоа рађања потребног за обнављање генерација. Искуства развијених земаља указују да, без обзира на значајне разлике у економским, друштвено-политичким и вредносним системима, као и институционалној основи популационе политике, постоји значајан степен униформности у погледу циљева, праваца мера, као и дефинитивног израза примењених мера (Rašević i Petrović, 1996).

Данас је у највећој мери присутан индиректан приступ којим се, преко политике подршке породици, односно низа релевантних социјалних политика (социјална сигурност, становање, запошљавање), експлицитно или имплицитно тежи стварању услова који би могли стимулирати утицати на рађање. Овај индиректни приступ је резултат отпора директном уплитању политике у сферу репродуктивног понашања индивидуе.

Процењује се да је максимални ефекат политике подршке породици пораст завршеног фертилитета до 10%, што је у условима изузетно ниског нивоа рађања недовољно. Разматрање разлога везаних за настајање већих ефеката указује да политички одговор мора бити интензиван, целовит, истраживачки, директан, дугорочан, стратешког типа. У том смислу битно је, поред класичних мера популационе политике везаних за ублажавање економске цене подизања детета и усклађивање рада и родитељства, спроводити и читав низ посебних мера адекватног репродуктивног понашања.

Да ли у оквиру политичког одговора у циљу рехабилитације рађања деце има простора за деловање у оквиру образовног система? Чини се да тај простор постоји и да се у том смислу намећу најмање две мере. Смањење година индивидуалне старости на завршетку школовања и популациона едукација.

Смањење година индивидуалне старости на завршетку школовања

Више истраживања у различитим срединама које су се бавиле проучавањем индивидуалних животних историја сугеришу да најчешће постоји јасна шема везана за след догађаја у животу појединца. По правилу, завршетак школовања, проналажење одговарајућег посла и остваривање стабилног партнерског односа претходи рађању детета. Испитивања намера младих жена и мушкараца везаних за животне стратегије не показују одступања од изнетог, традиционалног модела понашања старијих генерација (Масуга, 2000). Година старости у којој индивидуа започиње процес родитељства, посматрано са макрoаспекта, веома је битна.

Одлагање рађања деце за све касније године живота је, пак, реалност у модерном друштву и како Шоботка (Sobotka, 2004) подвлачи важан узрок ниског нивоа фертилитета у Европи данас. Одлагање рађања је и саставни део феномена недовољног рађања деце у Србији. Интензивирање овога процеса бележи се између два послења пописа становништва и сматра се основном демографском ценом 1990-их година (Рашевић, 2006). Наиме, 2002. године регистровано је велико неучествовање жена у репродукцији од 20. до 24. године старости, али и релативно велико неучествовање жена у репродукцији становништва између 25. и 29. године старости, односно 30-34 године. Одговарајући удели жена без деце у централној Србији су 74,9; 43,9 и 21,8, а у Војводини 75,3; 41,7 и 19,7.

Највећи број жена ових старосних кохорти укључиће се у репродукцију. Међутим, може се очекивати да један број њих из различитих разлога (физиолошког смањења плодности, секундарног стерилитета најчешће услед прибегавања намерном прекиду трудноће или обољевања од сексуално преносивих инфекција, веће психолошке цене брака и рађања деце у старијим годинама живота, неступања у брак услед болести и друго) неће моћи да оствари ставове о жељеном броју деце. Директна демографска последица је и интергенерацијска ирегуларност у старосној структури популације.

Теоријски посматрано, рађање детета у ранијим годинама живота могуће је остварити путем рекомпоновања карика животног ланца као што је рађање детета током школовања, или скраћивања животних фаза које претходе подизању потомства, на пример смањењем година индивидуалне старости при изласку из образовног система. Једноставнија и брже остварива је друга опција. То показује искуство земаља Северне Европе, пре свега Норвешке, у којима се увођење низа бенефиција за

олакшавање и усклађивање студирања и родитељства није показало демографски ефикасно (Rašević i Petrović, 1996).

Смањење година индивидуалне старости на завршетку школовања претпоставља не само усвајање низа акција (једна од њих је Болоњска декларација из 1999. године) да се скрати дужина студирања. Остваривање ове опције захтева и дубљу, коренитију промену, то јест полазак у школу у ранијим годинама живота, у шестој или, чак, петој години, што је реалност у новије време у више популација укључујући и 25% држава у САД и нека подручја Немачке, на пример Баварску (Education Commission of the States, 1994; UNESCO, 2003). Мада подстицање рађања није условило доношење ових законских решења, демографски ефекти могу се очекивати. Истовремено не би требало очекивати смањење квалитета образовања, јер он зависи од много фактора, од оних организационе природе до усвојених едукативних стратегија примерених млађим узрастима деце.

Скирбек, Колер и Прскавајц (Skirbekk, Kohler & Prskaweiz, 2004) су показали узрочни ефекат година индивидуалне старости на матури, односно дипломирању на просечну старост жене при рођењу првог детета на примеру Шведске. Наиме, они су у свом раду пошли од чињенице да се деца у Шведској уписују у школу у календарској години у којој пуне седам година. Отуда постоји разлика од 11 месеци при напуштању образовног система између деце која су рођена у децембру једне и јануару наредне године. Анализирајући податке о репродуктивној историји 863.304 жене, показали су да жене које су рођене у јануара и напуштају школу 11 месеци касније имају у просеку 25,3 године при рађању првог детета у односу на Швеђанке рођене месец дана раније код којих је регистрована просечна старост од 24,9 година, односно за 4,9 месеци је нижа. Штавише, разлике у просечној старости, не тако упадљиве, одржавају се између ове две групе жена и при рођењу другог детета.

За разлику од изнетих резултатата који се базирају на реалности, неколико демографа је дискутовало у својим радовима и о питању у којим би условима и колико би било потребно смањити године старости при којој појединац напушта образовни систем да би се добио јасан демографски ефекат. Међу њима и Луц и Скирбек (Lutz & Skirbekk, 2005). Они су за Аустрију, Баварску и Италију поставили пет различитих сценарија и показали да би се најбољи демографски ефекат (индикатори величина популације, удео старих лица и стопа кумулативног фертилитета) добио када би се реформом школског система смањила просечна старост жена при рађању деце за две године.

Важно је нагласити да би наведена мера, смањење година индивидуалне старости на завршетку школовања, била ефикаснија за подстицање рађања када би се спроводила у комбинацији са другим проналитетним мерама. Пре свих онима везаним за брже запошљавање и решавање стамбеног питања младих. Но, имајући у виду да је рађање деце после 35. године старости жене повезано са потенцијалним суочавањем са низом негативних биолошких и здравствених последица – смањена плодност, дуже чекање на зачеће, већа учесталост спонтаних абортуса, мртворођења, компликације током трудноће и превремени порођаји, као и повећан ризик за абнормалитет фетуса (Stein & Susser, 2000) - потребно је ширење ове врсте знања. И у том смислу потребно је активирати образовни систем.

Популациона едукација

Популациона едукација се намеће као нови правац популационе политике имајући у виду да појединац нема довољно специфичних знања. У мањој или већој мери не види се однос између индивидуалног понашања и макро процеса, не познају се последице незадовољавајућих популационих тенденција, спорост демографских промена и њихово одложено дејство, затим, не разумеју се потребе друштва у овој сфери као ни потребе будућих генерација, не размишља се о очувању националног идентитета, културе и трајања.

Отуда су истраживања јавног мњења показала често присуство контрадикторних ставова. На пример, истовремено негативно вредновање процеса старења становништва, уз неутралан став или чак позитиван став о феномену недовољног рађања (Rašević i Petrović, 1996). Или, испољавање осетљивости на проблем изузетно ниског нивоа фертилитета становништва уз одсуство свести о личној улози у његовом ублажавању. Тако, велика већина анкетираних жена непосредно пре индукваног абортуса оцењује демографску ситуацију у Србији тешком. Испитанице чак изјављују »Све сами старци остадоше у Србији«, »Нестаћемо као Хазари«, или »Угушиће нас Албанци«, а имају три, пет односно шест намерних прекида трудноће у репродуктивној историји, респективно (Rašević, 1993).

Зашто се знању придаје тако велики значај? Пре свега због тога што је знање несумњиво значајан чинилац при успостављању одређеног система вредности, формирању ставова, стварању мотивације, као и важан фактор у процесу одлучивања у многим областима живота. Отуда стицање знања, као основног елемента свести, може утицати на

филозофију живљења, а самим тим и на ставове, погледе, уверења, вољу. И то знање схваћено у ширем смислу, са укљученом социјалном и психолошком димензијом (Cliquet, 1976)). Социјална димензија одражава уверење индивидуе да је оно о чему стиче знање проверено од других и да му се може веровати. Психолошка димензија, пак, подразумева емоционалну прихватљивост појаве или неког њеног елемента који се сазнаје. Саставни део усвајања знања мора бити и процес овладавања вештинама које треба да омогуће примену стеченог знања.

Популациона едукација претпоставља промоцију новог система вредности и стила живота путем ширења разумевања о карактеристикама и значају популационог фактора и одговорног понашања у сфери породичног живота, брака, одгајања деце, односа мушкарца и жене у савременој култури, интергенерацијске солидарности и трансфера, репродуктивног здравља, као и онога везаног за будућност заједнице којој се припада.

Ова мера је препозната као важан елемент популационе политике и у Програму акције, усвојеном на Међународној конференцији о становништву и развоју у Каиру 1994. У Програму је изнет низ прагматичних савета. Најважнији је да у ширењу знања и мотивације релевантне за популациону тематику треба да буду укључене све социјалне институције, али пре свега васпитно-образовне установе, предшколске и школске (United Nations, 1994).

И Стратегија подстицања рађања Србије (2008) укључила је популациону едукацију као једну од осам мера које треба спроводити у циљу достизања одрживог демографског развоја, односно стационарног становништва. У овом документу се систем образовања и васпитања издваја као кључни носилац и реализатор програма популационе едукације уз међуресорску сарадњу на нивоу локалне заједнице са, на пример, здравственим, културним или медијским установама. У документу је наведен низ активности неопходних за промоцију садржаја из популационе едукације код деце, младих и њихових родитеља кроз систем образовања и васпитања. Набројаћемо их:

- Обогаћивање планова и програма предшколских установа, основних и средњих школа садржајима везаним за популациону едукацију (породично стабло, породични албум, улога брата/сестре, хумани односи међу људима, здраво родитељство, репродуктивно здравље, национална и културолошка свест).
- Акредитовање програма за обавезно стручно усавршавање васпитача, наставника, разредних старешина, стручне службе, у циљу њиховог професионалног оснаживања за реализацију програма и садржаја

из области популационе едукације у раду са децом, младима и њиховим родитељима.

- Израда приручника за васпитаче, наставнике и стручне сараднике вртића, основних и средњих школа за рад у сфери популационе едукације.

- Имплементација програма који активно укључују родитеље у рад вртића/школе са темама које промовишу здраво родитељство, развијање хуманих односа и толеранцију, значај вишечлане породице за здраво одрастање.

- Издавање информативно-едукативног материјала са садржајима који покривају теме из популационе едукације.

- Ангажовање медија, посебно електронских, с програмом који укључује теме и садржаје из популационе едукације, као шира подршка образовно-васпитном установама у раду са децом, младима, родитељима. У домену електронских медија, укључивање тема из популационе едукације у дечји и образовни програм, рекламе, тематске дискусије, округли столови.

У стратегији се посебно подвлачи улога образовног система и у оквиру мере дефинисане као промоција репродуктивног здравља адолесцентна. Издвајање ове мере из популационе едукације има пун смисао, јер многи фактори угрожавају репродуктивно здравље младих данас у нашој средини. Од раног ступања у сексуалне односе и присуства других видова ризичног понашања до недостатка знања и вештина потребних за очување здравља уопште, а поготово репродуктивног здравља. Истовремено у Србији не постоји системско решење везано за едукацију у области заштите репродуктивног здравља. Искуства других који су спроводили програме ширења знања и усвајања вештина међу адолесцентима показују да ове акције доприносе развијању одговорности девојака и младића за очување сопственог здравља. Непосредне последице су одлагање сексуалне активности младих ка старијем узрасту, смањење ризика за настанак нежељене трудноће и полно преносивих инфекција, односно очување репродуктивног потенцијала. Поред тога, важне добробити су и преузимање активне улоге у животу, здрави партнерски односи, усвајање модерних вредности и лакше одрастање. Поготово ако се едукација шире постави и нађе простор за садржаје као што су пубертет, емотивни живот младих, физиологија репродукције, адолесцентна трудноћа, вештине комуникације, ризична понашања, контрацепција, полно преносиве инфекције укључујући инфекцију ХИВ, значај породице и деце (Рашевић, 2006).

Усвајање Стратегије и операционализација дефинисаних активности представља тек први корак ка спровођењу популационе едукације у

Србији. Но, као сваки процес који има за циљ да утиче на промену система вредности, ставова и понашања, процес популационе едукације треба да буде и дуготрајан и систематичан. Прави резултати се не могу брзо очекивати, али ако се створи позитивна популациона клима и зачне формирање другачије репродуктивне свести која би подразумевала прихватање личне улоге и одговорности појединца у решавању основних популационих проблема заједнице у којој живи, они би могли бити дугорочне природе. Формирање репродуктивне свести која би уважавала друштвене потребе у овој сфери је, пак, неопходно, јер велики и можда најсложенији проблем који популациона политика треба да савлада се налази у сфери индивидуалне свести.

* * *

Последице недовољног рађања деце утичу и утицаће на образовни систем. Депопулација и старење становништва у савременим условима, генерално посматрано, смањују тражњу за предшколским, основним и средњим образовањем и повећавају тражњу у вишим нивоима образовања. Истовремено, они постављају нове захтеве пред образовни систем, пре свега, оне који су везани за поспешивање продуктивности рада кроз стицање квалитетнијег образовања.

Демографске промене су посебно стресне за образовни систем земаља које пролазе транзицију социоекономског развоја (Chawla, Betcherman & Vanerji, 2007), као наша земља, имајући у виду бројне задатке које пред њих поставља тржишна економија и политичка либерализација. Мања тражња за нижим нивоима образовања може сама по себи допринети већем квалитету образовања, али то претпоставља да ће образовни систем бити скупљи.

Да ли је то одрживо у Србији када је велики притисак на здравствени и социјални систем услед континуираног и интензивног старења становништва? То није питање на које демографи треба да дају одговор. Но, демографи су позвани да трагају за новим мерама пронаталитетне политике које би могле допринети ублажавању феномена недовољног рађања деце и његових последица. У том контексту је у овом раду указано на две мере које се могу спроводити кроз образовни систем.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Демографске претпоставке и перспективе развоја становништва Србије у условима савремених социоекономских процеса«, број 149035 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке Републике Србије.

Коришћена литература

- Chawla, M., G. Betcherman & A. Banerji (2007): From red to gray – The "Third Transition" of Aging Populations in Eastern Europe and Former Soviet Union.
- Cliquet, R. & R. Schoenmaeckers (1976): *From incidental to planned parenthood*. Lieden: Population and Family Planning Centre. Washington: The World Bank.
- Education Commission of the States (1994): *Compulsory School Age Requirements*. Washington D.C: US Department of Education.
- Freedman, R. (1992): The role of family planning programmes as a fertility determinant; in J. Phillips & J. Ross (ed.): *Family Planning Programmes and Fertility* (10-27). Oxford: Clarendon Press.
- Kevin, K. & V. Velkof (2001): *An Aging Word: 2001*. Washington DC: U.S. Census Bureau, U.S. Government Printing Office.
- Lutz, W. & V. Skirbekk (2005): Policies addressing the tempo effect in low-fertility countries, *Population and Development Review*, No. 4, 703-723.
- Macura, M. (2000): *Generation and gender programme*. New York, Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, United Nations Population Fund.
- Penev, G. (2003): Nova demografska slika Srbije; u B. Mijatović i J. Bajec (ur.): *Unapređenje socio-ekonomskog položaja starih u Srbiji* (3-37). Beograd: Ekonomski institut.
- Pison, G. (2007): Tous les pays du monde, *Population et Sociétés*, No. 436.
- Rašević, M. (1993): *Ka razumevanju abortusa u Srbiji*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Rašević, M. i M. Petrović (1996): *Iskustva populacione politike u svetu*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Rašević, M. (2006): Odlaganje rađanja u optimalnoj dobi života – osnovna demografska cena 1990-ih u Srbiji, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, Br. 121, 141-149.
- Rašević, M. (2006): Obrazovanje mladih za zaštitu reproduktivnog zdravlja, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Br. 2, (472-485). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Skirbekk, V., H.P. Kohler & A. Prskaweiz. (2004): Birth month, school graduation and the timing of births and marriages, *Demography*, No. 3, 547-568.
- Sobotka, T. (2004): *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Stein, Z. & M. Susser. (2000): The risk of having children later in life, *British Medical Journal*, No. 320.
- Shamie, J. (2004): Low fertility: can governments make a difference, *Annual Meeting Population Association of America*, 4 April, Boston.
- Стратегија подстицања рађања. (2008): www.minrzs.sr.gov.yu/portal/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=71&Itemid=99
- United Nations (1994): *Program of actions of the united nations international conference on population and development*, International Conference on Population and Development, Cairo, 5-13 September 1994.
- United Nations (2007): *World population prospects: the 2006 revision*. New York: United Nations-Population Division.
- UNESCO (2003): *Global education digest 2003 – comparing statistics across the world*. New York: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation.

Примљено 01.02.2008; прихваћено за штампу 01.04.2008.

Mirjana Rasevic

PHENOMENON OF INSUFFICIENT BIRTH AND EDUCATIONAL SYSTEM

Abstract

The most important problem of demographic development of Serbia is the fact that individual strivings, aspirations and responses accompanying the process of giving birth to children are not rational from the aspect of the needs of the society. Reproductive norms are low. The society did not even try, via its institutions, to exert influence on the formation of attitude about the desired number of children, or to largely alleviate a number of obstacles to their realisation. Facing the consequences of reproductive behaviour is a reality and definitely follows in the upcoming time as well. Is there a space for action undertaken by educational system as a part of political response with the aim of rehabilitation of giving birth? It seems that this space exists and that at least two measures impose themselves in that sense. Reduction of individual age at the end of school and population education. Postponing giving birth for later and later age is a very important cause of a very low fertility level in Serbia today. The reform of educational system might influence an earlier entering of parenthood by reducing the individual age at the end of schooling. Population education is imposed as a new direction of population policy, bearing in mind that an individual does not have enough specific knowledge. More or less, the relation between individual behaviour and macro-processes is not perceived, the consequences of unsatisfactory population tendencies, slow pace of demographic changes and their postponed effect are not recognised, one does not think about the preservation of national identity, culture and duration.

Key words: fertility, population policy, educational system, Serbia.

Мирьяна Рашевич

ФЕНОМЕН НЕДОСТАТОЧНОГО УРОВНЯ РОЖДАЕМОСТИ
И СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ*Резюме*

Важнейшая проблема демографического развития Сербии состоит в том, что индивидуальные искания, стремления и ответы, сопровождающие процесс деторождения, не являются рациональными с аспекта потребностей общества. Репродуктивные нормы низки. Общество даже не попыталось посредством своих учреждений воздействовать на формирование позиций о желательном числе детей, а то же самое относится и к потребности устранения ряда препятствий к их осуществлению. Столкновение с последствиями репродуктивного поведения является реальностью, оно бесспорно ждет нас в грядущие времена. Имеется ли место воздействию системы образования в рамках политического ответа в целях реабилитации деторождения? Кажется, что имеется, и что в этом смысле возможны хотя бы две меры: понижение лет индивидуальной старости в момент окончания обучения и популяционная эдукация. Отложение деторождения на все более поздний возраст является важной причиной предельно низкого фертилитета в Сербии сегодня. Реформа системы образования могла бы повлиять на более раннее вхождение в родительскую роль понижением лет индивидуальной старости в момент окончания обучения.

Популяционная эдукация навязывается как новое направление популяционной политики, имея в виду факт, что членам общества как индивидам не хватает специфических знаний. В большей или меньшей степени не усматривается соотношение между индивидуальным поведением и макропроцессом, не опознаются последствия неудовлетворительных популяционных тенденций, медленность демографических изменений и их отложенное действие, не осмысливаются вопросы сохранения национальной идентичности, культуры и преемственности.

Ключевые слова: фертилитет, популяционная политика, образовательная система, Сербия.